

Журба М.А.

КУЛЬТУРНИЦЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В КОНТЕКСТІ МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ РАДЯНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ (20-30-ті рр. ХХ ст.)

Господарський, мілітарний, соціально-адаптивний канали спрямування суспільної активності селянства більшовицьким режимом, що мали організаційних провідників в особі окремих типів громадських об'єднань, доповнювалися широким ідеологічним фронтом. ВКП(б) прагнула такого структурування свого культурно-ідеологічного апарату, яке б прямо відповідало завданням підготовки та здійснення культурної революції у селянській країні. Одним з організаційних суб'єктів ефективного впровадження партійних і державних рішень щодо культурного й політичного впливу на селянство, була мережа добровільних товариств "Геть неписьменність". ТГН як всесоюзна громадська організація започаткувалася 2 листопада 1923 року, коли було створено її тимчасове правління і прийнято статут. Згідно з рекомендацією ЦК РКП(б) товариство очолював голова ЦВК СРСР М.Калінін. За московським зразком створюються республіканські філії товариства. Після заснування ТГН РСФРР у централізованому порядку відбулася державна реєстрація цього аналогу в Україні. 4 грудня 1923 всім губернським виконкомам рад та губернським МЕКОСО при НКВС УСРР був розісланий статут ТГН, на підставі якого організація набувала права розгортати діяльність у межах республіки[1]. Характерно, що в Україні товариство очолював голова ВУЦВК Г.Петровський, який водночас офіційно стояв на чолі найвпливовішої й чисельної селянської організації українського села - комнезамів.

У листопаді 1925 року Центральне правління ТГН України відрядило до Москви свого представника Д.Златковського, який на той час очолював українську організацію «Геть неписьменність», для встановлення постійного організаційного зв'язку з російським керівництвом товариства [2]. В жовтні 1926 року в Москві при Центральній раді товариства «Геть неписьменність» РРФСР розпочало роботу українське представництво. Головною метою був пошук по лінії громадськості засобів для ліквідації неписьменності. Поповненню спільної каси товариств у значній мірі сприяла діяльність створеного в цьому ж 1926 році об'єднаного виробничого бюро.

Українська організація розгортала свою діяльність за зразком російської. Керівництво товариства «Геть неписьменність» РРФСР надсилало в Україну велику кількість своєї друкованої продукції: різного роду інструкції, положення, директиви, пам'ятки, книги, посібники, журнали, газети, плакати, листівки і навіть значки та марки [3]. Конститутивним документом ТГН, скопійованим із російського зразка, регламентувалися джерела фінансових надходжень української організації товариства «Геть неписьменність». Кошти ТГН України, як і російської організації, склалися з членських внесків, зборів та пожертв спеціального призначення, прибутків від експлуатації підсобних підприємств ТГН [4]. Проте, розпоряджатися коштами, що отримувало ТГН, воно не могло. Усі видатки з бюджету об'єднання на потреби лікнепу регламентувалися державними органами, а кошти товариства, згідно із статутом ТГН, мали витратитися відповідно до планів та кошторисів органів державного управління. Через московське керівництво ТГН вирішувалося питання про звільнення підприємств та комерційних заходів ТГН України від державних податків та гербових зборів [5].

Співпраця між керівництвом ТГН України та РСФРР в ряді випадків набувала форм прямого втручання останнього у внутрішні справи партнера. Московське керівництво ТГН через голову Центрального правління ТГН УСРР надсилало директиви округовим філіям українського товариства, вимагаючи від них звіти про роботу [6]. У червні 1928 року у зв'язку з поширенням комерційними структурами російського товариства періодичних видань в Україні ЦП ТГН УСРР надіслало до московського керівництва ТГН лист із вимогою всі заходи здійснювати через апарат української організації «Геть неписьменність» [7].

Проте, повне завершення ліквідації неписьменності, об'єднаними на централістсько-уніфікаційних засадах зусиллями громадських та державних організацій навіть у визначених і жорстко контрольованих владою політизованих формах, затягувалося. Адміністративно-командна система паралізувала ініціативу місцевих організацій, які чекали вказівок зверху, що негативно впливало на розвиток самостійної творчості. Компартійне керівництво продовжувало пошуки нових форм бюрократичної координації міжреспубліканських зусиль громадськості у справі лікнепу. З метою зміцнення міжреспубліканських зв'язків у цій справі ЦК ВКП(б) 10 липня 1934 року провів у Москві спеціальну нараду представників союзних республік. Зрештою, ЦК ВКП(б) і РНК СРСР своєю постановою від 16 січня 1936 року ліквідували товариство «Геть неписьменність». Справа ліквідації неписьменності й малограмотності покладалася на державні установи, які повинні були протягом 1936-1937 навчального року повністю ліквідувати неписьменність серед населення віком до 50 років [8].

У світлі зазначених обставин свою специфіку мали загальносоюзні кампанії за участю української філії товариства "Геть неписьменність". Для забезпечення їх ефективності передбачалося інтенсивне використання інших суб'єктів системи громадських об'єднань, які діяли в середовищі селянства, особливо кооперації та професійних спілок, регламентуючи їхню обов'язкову участь у процесі вербування неписьменних у школи лікнепу, фінансуванні ліквідації неписьменності з власних культфондів та обслуговуванні кампаній лікнепу усіма видами агітації та пропаганди. Функціонування ТГН в Україні, як і в цілому по Союзу РСР, відбувалося на загальних засадах, котрі визначалися партійною верхівкою та конкретизувалися на рівні урядових рішень. Згідно з урядовими постановами, загальними та спеціальними планами лікнепу усе неписьменне сільське населення в масштабах СРСР розподілялося на декілька категорій, принципного значення серед яких набувала категорія організованого в системі громадських об'єднань населення. Селянство, інтегроване в окремі компоненти СГО, повинне було подолати неписьменність в першочерговому порядку терміном на 2,4 роки раніше від неорганізованого населення. Можна констату-

вати, що реалізація завдань кампанії всередині СГО проходила форсованими темпами, із більшим навантаженням на матеріальні комплекси окремих об'єднань та використанням радикальних форм впливу на сільське населення, яке структурно входило до системи громадських об'єднань. Головним чином, такі заходи зумовлювались неспроможністю системи спеціальної індоктринації задовольнити планові вимоги компартійної верхівки, яка формалізувала термін ліквідації неписьменності в країні до листопада 1927 року [9].

В пошуках коштів для здійснення лікнепу керівництво ТГН змушене було не лише напружувати сили, але й вдаватися до різних сумнівних заходів. 24 серпня 1926 року голова Всеукраїнського правління ТГН Лініченко звернувся до представника Центральної ради ТГН РСФРР Рома з пропозицією про проведення через ЦВК СРСР закону про введення акцизного збору з продажу спиртних напоїв на користь товариства «Геть неписьменність». За підрахунками автора проекту реалізація в Україні 5 млн. відер горілки мала дати товариству за рік прибуток в 1 млн. крб. Механізм проведення цієї комерційної операції розкриває спеціальна телеграма, надіслана керівництвом українського товариства на адресу Центроради ТГН Росії, в якій говорилося: «Зараз у зв'язку з відсутністю т. Калініна в ЦВК головує наш Григорій Іванович Петровський. Сьогодні з ним узгоджене питання відносно впровадження цього закону. Ми цей закон будемо впроваджувати у себе в наших вищих партійних органах. Ви ж повинні наполягти й докласти усіх зусиль для впровадження його у себе. Ви напевно знаєте, що є така постанова ЦК про те, щоб прибуток з спиртно-ї монополії був обернений на справу освіти... Якщо ми в нашій доповіді між рядків втиснемо боротьбу з хуліганством і алкоголізмом по лінії наших товариств, то зможемо розраховувати на успіх» [10].

Проте, визначені завдання лікнепу в рамках ТГН реалізувати не вдалося. В Україні в 1928 році кількість членів товариства скоротилася, в порівнянні з попереднім роком, з 300 тис. чол. до 131 тис. [11]. У Вінницькій окрузі в 1927-1928 році було охоплено пунктами лікнепу лише 1,2% неписьменних, в Ніжинській - 1,05%, в Харківській - 0,05% [12]. Головними причинами такого стану були прорахунки в системному плануванні ліквідації неписьменності, методична безпорадність в лікнепі серед дорослого населення та гострий дефіцит книжок й періодичних видань, необхідних для ефективного проведення кампанії.

Уся ця сума об'єктивних та суб'єктивних чинників викликала неадекватну реакцію центрального апарату та місцевих владних структур, що виявилася у спробах вирішити проблему лікнепу адміністративним шляхом через усілякого роду мобілізаційні заходи на рівні міжреспубліканських зв'язків радянської громадськості. Ця ідея вперше була висловлена ще на міжфедеративній нараді делегатів II Всеросійського з'їзду з ліквідації неписьменності, яка в постанові "Про вдосконалення роботи з ліквідації неписьменності в СРСР" від 26 травня 1923 року констатувала, що для ефективного проведення кампанії лікнепу в масштабах країни необхідно налагодити постійний зв'язок окремих республік з Всесоюзною надзвичайною комісією лікнепу шляхом регулярного надання звітності республік центру та інструктування керівництва республіканських філій ТГН емісарями з Москви [13]. В Україні головним завданням ТГН було визначено розгортання роботи на селі, спираючись на досвід роботи добровільних шефських товариств СРСР та організаційні форми роботи в РСЧХ [14].

У грудні 1929 року з нагоди 10-річчя декрету про лікнеп між керівництвом ТГН РСФРР та України була укладена широко розрекламована в періодичній пресі угода про соцзмагання. Її підписання завершилося прийняттям резолюції, яка підкреслювала значення методів соцзмагання на фронті лікнепу і закликала громадськість обох республік перетворити 3-річку лікнепу в 2-річку і навчити грамоті в 1929-1930 роках 8 млн. неписьменних. У Російській Федерації на місця виїжджали 30 бригад ТГН для організації соцзмагання [15]. Своім наслідком останнє мало лише пропагандистський ефект. В Україні провал зазначеної кампанії був настільки очевидним, що Центральне правління ТГН УСРР навіть не зважилося на оприлюднення її підсумків. Наслідки соцзмагання були підведені у вересні 1930 року лише в РСФРР. Вони засвідчили, що провідна стаття угоди про юридичне членство в товаристві «Геть неписьменність» була виконана лише на 15%. Щодо завдання про створення осередків ТГН в усіх колгоспах і радгоспах, російське керівництво ТГН констатувало, «що ці пункти в повному обсязі не виконані ні в РСФРР, ні в УССР». Нереалізованим залишилося і зобов'язання про здійснення шефства міських осередків товариства не менше, ніж над 25% сільських, створених в районах суцільної колективізації, навчання грамоті всього виборного активу села, повного охоплення навчанням в системі лікнепу робітників радгоспів та колгоспників [16].

Зазначені обставини мало вплинули на плани організаторів міжреспубліканського змагання. 24 лютого 1931 року відбулося підписання нової угоди між організаціями «Геть неписьменність» України та Росії. Новий договір в світлі компартійних директив ставив за мету остаточну ліквідацію неписьменності в УСРР, передбачаючи до кінця 1931 року навчити грамоті 4 млн. неписьменних і малописьменних. Громадські організації мали взяти на себе 70% витрат по завершенню лікнепу, широко застосовуючи ударництво, громадський «буксир» та інші надзвичайні заходи. В тексті угоди підкреслювалося, що змагання між ТГН Росії та України «повинно проводитися на основі класового закріплення революційних методів усієї лікнепроботи, збільшення членства в рядах товариства за рахунок робітників, колгоспників, бідняцько-батрацьких мас, поліпшення якості навчання і ведення громадсько-політичної роботи» [17].

Із самого початку для безпосередніх виконавців угоди була очевидна нереальність поставлених завдань, які коригувалися в бік їх радикального зменшення. Рішенням ЦП ТГН УСРР термін угоди було продовжено до травня 1932 року, а кількість учнів шкіл лікнепу, яку передбачалося утримувати за рахунок товариства, зменшилася до 1 млн. чол. При цьому акценти були зроблені на розширенні діяльності ТГН в усульньому секторі села (65% лікпунктів в колгоспах), посиленні роботи серед нацменшин республіки [18].

Оскільки одним з пунктів соцзмагання було визначено активізацію культпросвітної роботи серед національних меншин, ТГН РСФРР розпочало культпохід в регіонах, де компактно проживало українське населення, створюючи сільські та районні курси підготовки працівників з українізації лікнепу. В ході культпоходу впроваджувалися його супровідні форми – агролікнеп, дошкільна підготовка, всеобуч. Культпохід носив відверто політизований характер. В інструкції по його проведенню наголошувалося: «Вся робота з культпоходу серед національних меншостей повинна проходити при дотриманні чіткої класової лінії, а в самій рішучій боротьбі з правим ухилом на практиці (недооцінка необхідності напружених темпів, класового відбору культбійців і неписьменних) [19]. До того ж, у зв'язку з корінним поворотом курсу сталінської партверхівки в національній політиці українізація навіть у такому заполітизованому вигляді була швидко замінена відвертою русифікацією. В районах компактного проживання українців на території РСФРР спроба реалізувати ставку на жорстку русифікацію культурного життя не викликала значних труднощів. Адже росіяни завжди вважалися головною, державною нацією у своїй республіці. Тому московській владі вдалося досить легко згорнути українізацію в Російській Федерації у районах, де українці становили більшість місцевого населення [20].

За загальним підсумком реальний ефект повторного етапу міжреспубліканського змагання на ниві лікнепу виявився більш ніж сумнівним. У постанові об'єднаного засідання президії Центральної контрольної комісії та колегії наркомату Робсільінспекції від 25 січня 1931 року про стан лікнепу в Україні зазначалося: «Райвиконкоми та сільради у своїй більшості до лікнепу поставилися, як до другорядної справи, не вживаючи достатніх заходів щодо мобілізації активності мас при застосуванні соціалістичних методів роботи (соцзмагання, ударництво, зустрічні плани). Досить критично оцінив стан українського товариства «Геть неписьменність» і представник Центроради ТГН РСФРР під час перебування в Україні в лютому 1931 року [21]. Згідно з офіційними зведеннями на кінець 1931 року в селах республіки навчалось 1289,6 тис. осіб неписьменних, 1884 тис. малописьменних, функціонувало 64865 шкіл грамоти. Архівні матеріали свідчать, що ці цифри потрібно зменшити принаймні наполовину. Значна частина роботи пунктів лікнепу в селах УСРР проводилася лише на папері. Українське село наближалося до фатальної межі – голодомору, який разом з тим перекреслив досягнення лікнепу [22]. Навіть за даними радянської статистики контрольні завдання на 1933 рік із створення 20 тис. осередків лікнепу було виконано на 45,5% (9097 осередків), а по кількості членів у них 1500 тис. чол. - на 51,6% (775,426 чол.) [23].

Паралельно із соцзмаганням взаємини добровільних товариств України та РСФРР, які спеціалізувалися на лікнепі, розгорталися в руслі кампаній міжреспубліканського шефства. У 1929 році в Москві на III Пленумі Центроради ТГН, який першочерговим завданням визначив згуртування національних республік в єдиній радянській спільності та підпорядкування їх інтересів вузловим моментам інтернаціонального перевиховання власника, українська делегація прийняла рішення здійснити заходи з налагодження внутрішньоорганізаційного шефства в рамках ТГН на теренах сучасної Республіки Ічкерія (тодішня Чечня у складі Росії). Аргументуючи своє рішення необхідністю подолання диспропорцій культурного розвитку окремих регіонів у складі Союзу РСР, українська організація товариства "Геть неписьменність" зобов'язалася перед пленумом надати ТГН Чечні допомогу за принципом аналого-районної відповідності осередків товариства.

Для проведення шефської роботи Всеукраїнське товариство "Геть неписьменність" закріпило свої комітети за округами Чеченської автономної області. Харківська організація була прикріплена до Урус-Мартанівського округу, Київська - до Веденського, Полтавська - до Шатоївського, Одеська - до Сунженського, Маріупольська - до Галанжокського, Шевченківська - до Надтеречного, Житомирська - до Петропавлівського, Дніпропетровська до Ічум-Каменського [24]. Форми цієї допомоги варіювалися від посилення в Чечню бригад апаратників для вивчення стану культурно-пропагандистської роботи та налагодження допомоги навчальними посібниками для інструкторського складу та населення, до прямого фінансування українською стороною підготовки кадрів 2 тис. ліквідаторів неписьменності, що мали впроваджувати схему роботи Московського відділення ТГН з організаціями лікнепу в національних автономних регіонах [25]. Через цей механізм відбувалось вирішення внутрішніх проблем Росії коштом українського населення.

Для ознайомлення з умовами праці ліквідаторів неписьменності Чеченську автономну область у червні 1930 року відвідала заступник голови Центроради ТГН УСРР Заславська. Водночас для запозичення досвіду діяльності української організації «Геть неписьменність» в Україну була відряджена спеціальна комісія у складі представників державних та громадських установ Чечні, що опікувалися справою лікнепу [26].

Стан лікнепу в Чеченській автономній області був насправді катастрофічним. До 1917 року аули Чечні фактично не знали шкіл. Царським урядом було відкрито всього 2 школи для дітей росіян, куди лише в разі недобору кількості учнів дозволялося приймати чеченців [27]. Якщо в містах Чечні писемність дорослого населення на початку 30-х років становила 60%, то по чеченських селах - пересічно 5%. При цьому, в гірській частині Чечні відсоток неписьменних був ще нижчим, ніж в рівнинній місцевості і ледве сягав за 2,6% [28]. Становище ускладнювалося розкиданістю по території республіки 1 626 гірських аулів, кожен з яких нараховував до 200 мешканців, відірваністю цих населених пунктів від округових центрів, відсутністю засобів пересування [29]. Планова робота з лікнепу серед дорослого населення розпочалася лише в 1927 році. За три наступних роки було навчено грамоті всього близько 20 тис. чол. [30]. Товариство «Геть неписьменність» фактично було зведене до рівня відомчої організації, позбавленої права розпоряджатися власними коштами [31].

ТГН України, розпочавши шефство в 1930 році, переказало до підшефної автономної області РСФРР 7 тис. крб., в наступному 1931 році – 5 тис. крб., які повністю були використані на підготовку кадрів ліквідаторів неписьменності [32]. 5 тис. крб. виділила на зазначені цілі українська організація Червоного Хреста [33]. Упродовж 24–30 січня 1931 року бригада, сформована Полтавським відділом ТГН України,

працювала в підшефному Шатоївському окрузі Чечні. На постійну роботу в окрузі було відряджено двох працівників, один з яких влаштувався вчителем шатоївської школи, а інший очолив місцеве відділення профспілки працівників освіти і був призначений завідувачем клубу. Як виявилось, організації ТГН в Шатоївському окрузі не існувало, хоча для проведення лікнепу був призначений штатний працівник. Отанній був задіяний місцевою владою в ході проведення різних господарсько-політичних кампаній. Незважаючи на всі зусилля шефів, створити організацію «Геть неписьменність» в окрузі так і не вдалося [34].

Культурно-пропагандистський відділ ЦК КП(б)У в квітні 1931 року розробив широкий план шефства України над проведенням лікнепу в Чечні силами громадських організацій республіки. Координуючі функції поклалися на Центральне правління ТГН УСРР. По лінії самого товариства планувалося виділити 15 тис. крб., організувавши в Чечні постійно діючі курси підготовки інструкторів лікнепу на 2 тис. чол. і надіславши в цю автономну область РСФРР бригади методистів-організаторів. Передбачалося також створити тут 100 осередків товариства «Геть неписьменність», облаштувати 20 дитячих кімнат в гірських аулах та мобілізувати активістів ТГН України для роботи в Чечні на тривалий термін [35]. Бригади ТГН України у складі 29 активістів товариства в серпні 1931 року взяли участь в проведенні «культурштурму» в сільських місцевостях Чечні. За відсутності реальної бази лікнепу позитивних зрушень в ході цієї кампанії не відбулося. Певних результатів досягла лише Дніпропетровська філія ТГН в підшефному Ічум-Каменському окрузі. Решта шефських філій товариства «Геть неписьменність» УСРР провели роботу чисто формально [36]. Влітку 1931 року у зверненні до центрального правління ТГН УСРР голови Чеченської обласної ради товариства «Геть неписьменність» Агаджанова з приводу перерахування українськими шефами коштів на організацію курсів ліквідаторів неписьменності повідомлялося про вкрай незадовільний стан лікнепу в Чечні, через брак засобів та фінансування ліквідації неписьменності з місцевих бюджетів за залишковим принципом. Констатувалися повільні темпи лікнепу в Сунженському окрузі суцільної колективізації, Петропавлівському та Надтеречному округах, над якими здійснювали шефство відповідно організації ТГН Одеської, Житомирської та Шевченківської округ України. Щодо самої організації ТГН Чечні, то вона так і не змогла розгорнути діяльність на місцях. Не вдалося також вирішити і супровідні лікнепу індоктринаційні завдання з радянської чеченського населення, яке, за словами того ж Агаджанова, здебільшого залишалося «під впливом духовенства й куркулів» [37]. На результатах шефської роботи ТГН України несприятливо позначилися незвичні умови Чечні. Уніфікаційна політика радянської влади не змогла подолати особливості побутово-культурного укладу життя цього мусульманського району. Свою роль відіграли і нереальні темпи лікнепу, коли компартійним керівництвом було поставлене завдання, щоб впродовж трьох років ліквідувати неписьменність серед дорослого населення Чечні віком від 18 до 35 років, що проживало в основному в сільській місцевості. Та й в самій Україні було досить власних проблем, пов'язаних з ліквідацією неписьменності.

Джерела та література

1. Вестник ЦИК СНК и СГО СССР. – 1923. – № 7. – С.128.
2. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.24. – Арк.133.
3. ЦДАВО України. – Ф.807. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1,2.
4. Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. – С.182.
5. ЦДАВО України. – Ф.290. – Оп.4. – Спр.31. – Арк.50,52; – Спр.19. – Арк.167.
6. Коопероване село. – 1924. – № 7–8. – С.47; ЦДАВО України. – Ф.290. – Оп.7. – Спр.911. – Арк.294.
7. Морозов А.Г. Названа праця. – С.184.
8. Сільський господар. – 1925. – № 24–25. – С.81.
9. СУ РСФСР. – 1923. – №72. – С.706.
10. ЦДАВО України. – Ф.387. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.7,7 зв.
11. Там само. – Спр.307. – Арк.58.
12. Там само. – Арк.59.
13. Коммунистическое просвещение. – 1923. – №3. – С.176.
14. Справочник партийного работника. – 1930. – Вип.7. – Ч.2. – С.269–270.
15. ЦДАВО України. – Ф.387. – Оп.1. – Спр.463. – Арк.55,55 зв.
16. Там само.-Спр.541, арк.102.
17. Там само.-Арк.103,104.
18. Там само.-Спр.525, арк.23.
19. Там само.-Спр.463, арк.34,35.
20. Єфіменко Т.Т.Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932-1938)//Укр. істор.журн.-2000.- №4.-С.45.
21. ЦДАВО України. – Ф.387, оп.1, спр.350, арк.10 ; Спр.541, арк.84,85.
22. Мандрик Я. Культура українського села в період сталінізму. 1923-1938. – Івано-Франківськ. – 1998. - С.20.
23. ЦДАВО України. – Ф.387, оп.1, спр.581, арк.15.
24. Даниленко В.М. Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма. – С.47; Его же. Рабочий класс и культурная революция на Украине. – К., 1986. – С.180.
25. Благоева С. Культурход и ОДН в национальных областях. – М., 1930. – С. 20–21.
26. Грозненский рабочий. – 1930. – 28 июня.
27. ЦДАВО України. – Ф.387. – Оп.1. – Спр.515. – Арк.78.
28. Там само. – Арк.74.
29. Там само. – Спр.306. – Арк.10.

30. Там само. – Спр.515. – Арк.74.
31. Там само. – Арк.79.
32. Там само. – Спр.534. – Арк.119.
33. Там само. – Спр.525. – Арк.23 зв.
34. Там само. – Спр.534. – Арк.5.
35. Там само. – Спр.525. – Арк.23.
36. Там само.– Спр.534. – Арк.118.
37. Там само. – Арк.24,24 зв.

Змерзлий Б.В.

РОЗВИТОК ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЮ МОВОЮ В КРИМСЬКІЙ АРСР У 1920 – 1927 рр.

Стан видавництва книг, газет, часописів та іншої літератури на національних мовах відіграє величезну роль у розвитку науки і культури кожного окремого етносу. Видавництво національною мовою допомагають справі консолідації, поглибленню самосвідомості і взагалі внутрішньому розвитку певного етносу. Без достатньо розвинутої поліграфічної бази, спроможної задовольняти потреби народу, культура останнього занепадає, а мова стає периферійною, мало вживаною, що, зрештою призводить або до розмивання національних ознак або до повалення політичного режиму, дії якого спричинили таку ситуацію.

Найважливішим питанням в історії кримськотатарського народу є проблема утворення та діяльності національних видавництв. І якщо зародження національної публіцистики і розвиток видавничої справи наприкінці XIX – початку XX сторіччя досить широко розроблено і вивчено в українській історіографії В.Ю.Ганкевичем, то розвиток видавничої справи в роки існування Кримської АРСР ще й сьогодні не досліджений, не зважаючи на наявність широкого кола невикористаних архівних джерел [2]. Таким чином метою дослідження є вивчення розвитку видавничої справи у Кримській АРСР в 1920-1927 роках кримськотатарською мовою.

Після остаточного встановлення радянської влади в Криму в 1920 р. більшовики почали враховувати всі промислові підприємства регіону. За даними на 3 грудня було нараховано і частково узятю на облік різноманітними відділами відповідної галузі промисловості велику кількість різних підприємств, у тому числі й Поліграфічним відділом: друкарень в веденні 5, друкарень на урахуванні 8, палітурень 1 [6, с.128].

Необхідно відразу відзначити, що після закінчення громадянської війни радянська влада в регіоні одержала дуже важку спадщину. Стан промисловості регіону, в тому числі й друкарень, був катастрофічним. А стан справ у друкарнях, що видавали татарською мовою був набагато гіршим – практично всі вони під час правління Врангеля були передані до рук приватних видавців, які не видавали кримськотатарською мовою ні підручників, ні газет. Більшість кваліфікованих робітників залишили підприємства, тому задля нормалізації ситуації татарську друкарню передали в повне розпорядження Татарській секції Обласного Комітету РКП(б).

Бурхливий розвиток системи народної освіти в регіоні, що розпочався в 1920 р., та масове відкриття шкіл, хоч і було перервано голодом 1921 – 1922 років, вимагало величезної кількості нових підручників та іншої різноманітної літератури, насамперед кримськотатарською мовою. Проте в цей період видавнича справа ще набрала обертів, а тиражі підручників, що випускалися, були дуже невеликі. Так, у 1923 – 1924 роках видавництвом було випущено (у прим.): друга книга для школи – 5000; третя книга – 3000; четверта і п'ята частини – 3000; “Уроки географії” – 6000; “Геометрія” – 10000; програми – 1000; “Про комплексний метод” – 1000; “Краєзнавство” – 1000; “Устав трудової школи” – 100; “Устав Народної трудової школи” – 1000; “Завіти Ілліча” – 1000; “Методписьма” – 1000. Готувалися до випуску: “Географія”, “Наукова граматики” і “Математика” [3, арк.49].

В цей період основною причиною невеликого тиражу книг кримськотатарською мовою був уже не стільки стан друкарень (вони поступово налагоджували свою діяльність) скільки недостатність фінансування робіт із випуску підручників Кримським урядом і, в першу чергу, Наркоматом просвіти (далі – Наркомпрос). У цей період поліграфічна промисловість Криму виживала за рахунок замовлень з інших регіонів країни, що становили 50% її продукції. Завдяки цьому друкарні мали запас паперу, і, що найголовніше, кошти для закупівлі сировини і зарплатні робітникам [6, с.128].

Проте зі стабілізацією соціально-економічної ситуації в Криму, зростанням бюджетів регіональних організацій стан видавничою справи поступово покращувався. Як уже відзначалося до 1925 р., в наслідок низки причин, тираж видань кримськотатарською мовою не виходив за межі 3000 примірників, і це при досить солідній ціні кожного в 15 коп. В 1925 р. почалося видання спеціальних бібліотечок для кримських татар, причому до складу кожної входило до 75 назв. Тираж передбачався в 5000 примірників (ціна 1 примірника – 5 коп.). Це, без сумніву, стало великим кроком уперед у справі наближення книжки до населення [1, с.11].

У тому ж, 1925 році, Колегія Наркомпросу затвердила розроблений план видання підручників і навчальних посібників татарською мовою, всього 23 назви, загальна сума потрібних на цю справу витрат – 36423 карбованці 95 копійок [7, с.92].

Якщо до встановлення радянської влади видавали літературу кримськотатарською мовою приватні видавництва і друкарні, то на початку 1920-х років ця робота була доручена спеціально створеному Кримському державному видавництву. Кримський державний видавничий торговельний трест знаходився в столиці Кримської АРСР Сімферополі по вулиці М.Горького 5. Від початку роботи цього органу і до кінця 1930-х років література тут видавалася переважно кримськотатарською мовою. Власної друкарні не було. Друк літератури виконувався у двох друкарнях Кримполіграфтресту. Перша знаходилася в Сімферополі по вулиці Кірова, 23, друга – знаходилася в Севастополі по вулиці Фрунзе, 30. Загальна кількість робітни-